



ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 159 (15379)

1994 чылдың октябрь 4, вторник

Ат салган шагы 21.30 ± Сагар өртөө 150 рубль.

НОГАА ӨСТҮРЕРИ АМЫР ЭВЕС

«Нара-Хаак» совхозтун ажил-агыйларынын кол укладыныкы — ногаа өстүрери. Ынчангаж ажилчыларын хой кезин ногаажылар, чогуунда ниитилел ажил-агыйларын экономиктиг байдалды, ажилчыларын социал амьдралы ногаажыларнын кызык ажилдан, ногаанын дүжүдүндөн, ону садып-сайгарындан дорт хамаарылгалы.

Ногаа культулары хой сугуу, чырыкты, чыгыны керектээр, хой кизи күжүн, эки ажалдан негээр. Ногаажыларнын ажилы эрте частан эгелээш, орай күске чедир хүй-биле дейге эгелээр, хүй-биле кады доостур. Борта доктааткан ажал шактын тургузары болдунас. Ногаажы кижинин чадаар, чадалар ажалдан келгеннин түнөөлөрүн үзүн дүжүт ажалдаанынын үезинде илден-биле көстүп келир.

Совхозта 3 ногаа өстүрер бригада бар. № 1 ногаажылар бригаданын бригадиринде Монгушова Базыр-оолдун болууну бригаданында дүжүт ажалдаанын оолаш ажааттыган ногааны садып-сайгарынын айттырларына хамаарышкан чугаанын моон алаанда долчууш кирдилис.

— Бо бригадада шунту 49 ажалчынар бар. Ногаа тарыыр 45 гектар шөлүг. Совхоз-биле бригаданын аразында ногааны өстүрер болгаш садып-сайгарар талазы-биле чарган берээр өзүгаар 850 тонна нязы-бүрү ногааны дүжар уланыг. Сентябрь 1-ге чедир өчтөг-биле дүжаган ногаанын өртөө 61 ман, рубль болган .

Эрте быжар капуганы 20 тоннаын садар тургаш. 45 тоннаын сагарган. 1 кг капуганын өртөө 3600 рубльден эгелес откатш, бо хүнерде 800 рубльде доктааш турдукан. Ам катар өзү эгелээр уктурул. Чүге дээрге, капуганы дузап, курла-вырлап алыр соок үе келгенинде рынокта хергелел өзү турар. 4 тонна огуруцти 1 килограмма-ла 400 рубльге, 10 тонна помидорну килограмма-ла 600-тен 1000 рубль чедир өртөөгө саткылаан. Бүгү ногааларнын өртөө доктаамал өзө, хүн бүрде өскерин, рынокта өртөөгөрдөн дорт хамааржыл турар.

Ам бо хүнерде орай быжар капуганын, ногаан помидорларнын, свекаанын, морковтун массалыг ажаалады чоруп турар. Оок-биле кады ажааттыган ногааларнын ажал-агыйларга болгаш көдээ будуругелерге өзү-редияге бижикир-биле дорт-ла шөлдерден чүдүрүп берип, салгылап турар. Ийн ногаа бригадасын каттышкан 40 тонна эки шнарлыг капуганын баржа-биле Токуе чоруткан. «Сут-Хөл» совхоз биске дус бергеш, ка-

пуста орнал ап турар. Кызыл хоорайнын № 9 («Азас») болгаш № 20 магазиннери-биле капуганы болгаш өске-даа ногааларнын аш-чем продуктулары-биле орайнып турар. Бир эвес көдээ ажал-агый болгаш аш-чем яамызын таварыштыр ажил-агый бүтүрүгелеринин садып чыгарган ногаанын өртөөн төпчүктен өзү-биле төлөттири оозор оола, ногаажылар-даа, совок-лаа хой чидириг кол оозу уктурул. Ындыг өрелеринин түңү 100 ман, рубль оранчок ашкан. Саттынган ногаанын өртөө тула көдээ ногаанын ажил-агыйнын ногаажылары өске ажил-агыйларда ажилчылар-биле домен, частан тура холунга ашка-даа тутунаш. Сентябрь айда чартык чылдың авансазы кылдыр кизи ооруу харын 600 мун рубльден алган.

Төңчү санажылганы ногааны шунтууну төндүр ажаан, сагарган соонда чорудар. Сута чер аренада, кывар-чаар материалдарга чаргыдап, техниканын, сугарыла системанын амортизациясы дээр хой-ле чаргыларын кезин каапкан соонда, холга алыр арыг ашка ойдунин көөр. Ынчангаж ажаан алыр ногааны бир-ле дугаарында эки өртөөгө садып-саарып алыры, артыкшыдыг оолган дүжүтүгү кыжын, чазын садары-биле эки шнарлыг кылдыр шыгжап кадалаган алыры — база бир кол болгаш берге ажалдар болур. Ийнзы-бүрү ногааларны чоң кыскар, курлавырлап бол-базарадып алыскаар-даа болза, кижилерде, ажил-агыйларда тула санажыктар ашка-тогериктин чогуундан ногааны садып-саары берге атыртыгын бирээзи бооп турар. Он ангыда моон мурунда республиканын шырык дээр ногаа баазалары турган кызыгарлаан харысалгалыг «Чимис» эш-тежиале болгаш республиканын хергелечкилер ниитилелинин үлетпүр комбинаты боттарына долу күчүзү-биле ажилдавайын, республиканын чоуну ногаа, чимистин кылган консервалар, салаттар, варенелер болгаш өске-даа чөмөр-биле кан-дырлар согулаанын күсүлден шыдавайын турар. «Чимис» эштежиале бо совхозтан чүгел 20 тонна капуганын садып алган. А республиканын хергелечкилер ниитилелинин үлетпүр комбинаты ногаа садып алыры-биле бир неделада чүгел чангыс машина чорудуу каап турар.

Бо бригаданын ногаажыларын бек дүжүтү өстүрүп алырына хой күжүн үндүргөн мурун ажалдан ажилчыларын борта алаары чер-ле чөптүг. Оларга ногаажылар Кок-Хос Ооржак, Дешик Ондар, Анчыма Салчак, тракторист Чанай Салчак, сугатчылар Кур-оол Салчак, Валымир Монгуш хамааржыл.

Болат-оол СААЯ.

Эрзин кожуунда экономиктиг болгаш социал байдалдарны чогуумчудар талазы-биле сонгаарладып болбас хемчеглер дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗААНЫН ДОКТААЛЫ

Эрзин кожуунда политиктиг болгаш социал амьдралда чаартылгалар болуп турар дээрин Тыва Республиканын Чазаа демделээш. Тус черин дог-башкарыла органын тургузары доозулган, анал сонгудаларнын түнөөлөндө колдуунда аныял болгаш ажилгыр, шимчегир кижилер кирген. Кожууну экономиканын чаартып тургузар ажилдар болгаш хуу өнчүгүн чаа хевирлер тургузтуу турар. Кожуунда ниитиз-биле 135 араат болгаш фермер ажил-агыйлары бүтүрүттинген, 43 саарлыкчылар күрүне өчү-хөргөнгин хуужуларыннын программазын боттап-дырып турар. Турткамы чоуну социал камгалалын күштелдирерини хемчеглери алынын турар. Эрткен чылдарга денээрге, корумчурум үрешинери кызыр-ылган, бо чылдын эрткен 8 айларынын дургузуна өлүрүшүн херектери болбаан.

Ындыг-даа болза кожууну экономиктиг болгаш социал адырларын ажал ам-да эзинге чедир чорбаан. Хуужуттуган будуругелер, араат болгаш фермер ажил-агыйлары амгыда чедир быжыкпаан, саарлыкчы ажил-хөргө колдуунда садыг кылырына болгаш турткамы чоуну амыдрал хандыргызы-биле холбашкан. Кожууну будуругелер черлери болгаш ажил-агыйлар берге байдалда, оларда акаш-шалыг төлээри доктаамал саадап турар. Ажил-агый-

ларнын будуруген продукциязы сайгартымайн келген. Эрзин болгаш Нарын суурларда ажал чок кижилер хөй.

Кожуунуң төп эмнелгезинин, Бай-Дагнын, Нарыннын культура бажынарнын кышка удур септелгезин доозулган. Уругтүдөөдиг чазыг-тың түнөөлөндө көвүргүл болгаш оруктар үрелеш, нарын берге байдалды болдурган.

Эрзин кожуунда экономиктиг болгаш социал байдалды чогуумчудар согула-биле Тыва Республиканын Чазанын доктаалыра болза:

1. Эрзин кожуунга методиктиг, организастыг болгаш экономиктиг дузаны көргүзери чугула деп санаар.
2. Кожуунуң экономиктиг болгаш социал байдалын чогуумчудары-биле Д. Д. Монгуш, Н. А. Идралыева, М. К. Нурсат, Ю. П. Оюков, Н. Б. Алчак составты ажилчин бөлүктү тургузар.
3. Улетпүр болгаш аш-чөм барааннарнын сөөртүк кирери-биле кредит политиканын комиссиязы (Мельников) Эрзин кожуунга 300 миллион рубльди үндүрүп бээр.
4. Ю. П. Оюковка болгаш Т. В. Мурагинага «Фосфоризация» Тыва Республиканын Эрзин кожуунда салбырында тургустунган байдалды ийн недела үе дургузуна сайгар. Ажаал-агыйлар бажынын Тывада өргө-гелел (В. А. Ооржак) Эрзин суурга Ажаалта банкынын салбырын ажилдарын ай-

тырын ийн ай дургузуна көөр.

5. Экономика яамызы (Безин), Тууду, архитектура болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы (Монгуш) капитал салышкынынын улеттингезин лимиттерин 100 миллион рубльди Эрзин суурда ийн аал чурттаар бажынын туудун доозарына кезекте бээр.
6. Инвестициялар болгаш саарлыкчы чорукту деткир талазы-биле комитет (Кан-оол) Эрзин кожуунуң саарлыкчыларына эзелтин бээр-биле чагыларын болгаш билдиринкинерин сайгарып көөр.
7. Тыва Республиканын Калдык камгалал яамызы (В. К. Кудерек), Тыва Республиканын Культура, кино болгаш туризм яамызы (Ч. Ч. Д. Ондар), Тыва Республиканын Өөредилге яамызы (В. В. Хөвөнмей) калдык камгалалын, культуранын, үдүс өөредилгезинин объектилеринин кышка уаур септелгезин ийн недела доозарын хандырып көөр.
8. Чуртталга-коммунал ажил-агыйнын девискээри-биле каттыжышкыны (А. В. Болдур-оол) Эрзин суурнуң чунгар-бажы, хөл чүрү комбинатына шакта 20 килограмм хөл чүрү машинаны бир ай дургузуна тывар.
9. Тыва Республиканын Сан-хөө яамызы (Г. А. Салчак) кожуун чагырганын бажынын капитал септелгезин кылыры-биле сентя-

30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарын эгезинде репрессияга таварышканын бөлүк уругларынын база төрелдеринин Тыва Республиканын Президентинге угуулгазынын дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ЧАЗААНЫН ДОКТААЛЫ

30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарын эгезинде репрессияга таварышканын бөлүк уругларынын база төрелдеринин Тыва Республиканын Президентинге угуулгазы-биле холбаштар Тыва Республиканын Президентинин чангына Политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын талазы-биле комиссияны тургускан үден эгелээш, сан-хөө-экономикир бергелер, ангы-аңгы албан черлеринин архивтеринде шыгжатылып чыдар документтерде будуула-зыннар тура-даа, политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын талазы-биле чамдык ажилдар чорутуу турарын Тыва Республиканын Чазаа демделеп тур.

Республика солунуна репрессияга таварышкан 780 кижинин дадызын парлатыган, 120 кижиниң дадызын ам-лаа тодарайттынын турар. Политиктиг репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге ийн квартира садары ашка-хөргөнгин, онзагай таварыла кылдыр көрүп, тускайлап, үндүрүп бээр.

1. Экономика яамызы (Безин) 1994 чылдың октябрь айынын дургузуна капитал тууду фондусундан репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге ийн квартира садары ашка-хөргөнгин, онзагай таварыла кылдыр көрүп, тускайлап, үндүрүп бээр.
2. Кызыл хоорай чагыргазы (Сат): 1994 чылдың октябрьда кожуунуң чуртталга оюндарынын хосталган фондусундан үш квартираны репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге элээн каш квартираны тускайлап үндүрүп берген Ынчалза-даа ангы-аңгы албан черлеринде, оң иштинде Тыва Республиканың Президентинге, политиктиг репрессияларга когараннарнын уругларынын бөлүк уругларынын аас болгаш би-жамел хөй санын угуулгаларын, дилеглери политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын база олардын уругларына болгаш төрелдеринге боттуг дуза көргүзериин талазы-биле ажилды республиканын Чазанын болгаш Комиссиянын чедир чорутпайн турарын херечилеп турар.

Тыва Республиканын Чазанын ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Экономика яамызы (Безин) 1994 чылдың октябрь айынын дургузуна капитал тууду фондусундан репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге ийн квартира садары ашка-хөргөнгин, онзагай таварыла кылдыр көрүп, тускайлап, үндүрүп бээр.
2. Кызыл хоорай чагыргазы (Сат): 1994 чылдың октябрьда кожуунуң чуртталга оюндарынын хосталган фондусундан үш квартираны репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге элээн каш квартираны тускайлап үндүрүп берген Ынчалза-даа ангы-аңгы албан черлеринде, оң иштинде Тыва Республиканың Президентинге, политиктиг репрессияларга когараннарнын уругларынын бөлүк уругларынын аас болгаш би-жамел хөй санын угуулгаларын, дилеглери политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын база олардын уругларына болгаш төрелдеринге боттуг дуза көргүзериин талазы-биле ажилды республиканын Чазанын болгаш Комиссиянын чедир чорутпайн турарын херечилеп турар.

Тыва Республиканын Чазанын ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Экономика яамызы (Безин) 1994 чылдың октябрь айынын дургузуна капитал тууду фондусундан репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге ийн квартира садары ашка-хөргөнгин, онзагай таварыла кылдыр көрүп, тускайлап, үндүрүп бээр.
2. Кызыл хоорай чагыргазы (Сат): 1994 чылдың октябрьда кожуунуң чуртталга оюндарынын хосталган фондусундан үш квартираны репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге элээн каш квартираны тускайлап үндүрүп берген Ынчалза-даа ангы-аңгы албан черлеринде, оң иштинде Тыва Республиканың Президентинге, политиктиг репрессияларга когараннарнын уругларынын бөлүк уругларынын аас болгаш би-жамел хөй санын угуулгаларын, дилеглери политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын база олардын уругларына болгаш төрелдеринге боттуг дуза көргүзериин талазы-биле ажилды республиканын Чазанын болгаш Комиссиянын чедир чорутпайн турарын херечилеп турар.

дузуундан үш квартираны репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге элээн каш квартираны тускайлап үндүрүп берген Ынчалза-даа ангы-аңгы албан черлеринде, оң иштинде Тыва Республиканың Президентинге, политиктиг репрессияларга когараннарнын уругларынын бөлүк уругларынын аас болгаш би-жамел хөй санын угуулгаларын, дилеглери политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын база олардын уругларына болгаш төрелдеринге боттуг дуза көргүзериин талазы-биле ажилды республиканын Чазанын болгаш Комиссиянын чедир чорутпайн турарын херечилеп турар.

Тыва Республиканын Чазанын ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. Экономика яамызы (Безин) 1994 чылдың октябрь айынын дургузуна капитал тууду фондусундан репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге ийн квартира садары ашка-хөргөнгин, онзагай таварыла кылдыр көрүп, тускайлап, үндүрүп бээр.
2. Кызыл хоорай чагыргазы (Сат): 1994 чылдың октябрьда кожуунуң чуртталга оюндарынын хосталган фондусундан үш квартираны репрессияга таварышканын уругларына болгаш төрелдеринге элээн каш квартираны тускайлап үндүрүп берген Ынчалза-даа ангы-аңгы албан черлеринде, оң иштинде Тыва Республиканың Президентинге, политиктиг репрессияларга когараннарнын уругларынын бөлүк уругларынын аас болгаш би-жамел хөй санын угуулгаларын, дилеглери политиктиг репрессияларга когараннарнын агартырынын база олардын уругларына болгаш төрелдеринге боттуг дуза көргүзериин талазы-биле ажилды республиканын Чазанын болгаш Комиссиянын чедир чорутпайн турарын херечилеп турар.

«Көдээниң социал хөгжүлдесинин дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунуң күсүлдесинин болгаш ажыглап турарынын дугайында айтырыг талазы-биле парламентте диннаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралынын доктаалыра болза:

1. «Көдээниң социал хөгжүлдесинин дугайында» Тыва Республиканын Хоойлузунуң күсүлдесинин болгаш ажыглап турарынын дугайында айтырыг талазы-биле парламентте диннаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституция судунун шийткелчилерин сонгуур дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралынын доктаалыра болза:

1. Тыва Республиканың Конституция судунун шийткелчилерин сонгуур дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

жүлдесинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң күсүлдесинин болгаш ажыглап турарынын дугайында айтырыг талазы-биле парламентте диннаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституция судунун шийткелчилерин сонгуур дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралынын доктаалыра болза:

1. Тыва Республиканың Конституция судунун шийткелчилерин сонгуур дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН (ПАРЛАМЕНТИЗИНИН) ДОКТААЛЫ

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ БЕЛЭЭН ҮЛӨШКӨН

Россия Федерациязынын Президентин Борис Ельцин бо чайын Тывага кээп чораша, республиканың экономикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны кожуунуң болгаш тус-тус черлеринин суму чагырларына байырыг байдалга тывыскан. Чижээлээр-ге, ырак-узак Мөңгүн-Тайгага Каргы сумузуунга, Бай-Тайганың Кара-Хөлге, Токуунуң Ырбага, Тесномикаын хөгжүлдер согула-биле дуза чедирип, ашк-төгөрүк болгаш материалдыг курлавырлар-биле хандыра-рын азаан болгай. Ол чүдүлдерин боттанышкыны эгелеп турары өөрүнчүг. Он ангыда, Россиянын Президентин Тывага «УАЗ» маркалыг 15 чик машинаны база берген болгаш оларны чокта чаа Кызылга экелген. Эрткен воскресеньде Тыва Республиканын Президентинин болгаш Чазанын Административиянын уауртукчуу — күрүне секретари В. С. Очур-оол ук машиналарны

КЕЛИР УЕЖЕ ДИДИМ БАЗЫМ

(Тыва Республиканын күрүнө лицейи)

Уш доозукчу Америкага бир чыл иштинде англи дылды улам эки шингээни алдырды беле өөренип чоруткан. А бир эвес олар күзгөр болза, ол чурттуу дээни өөренилге черинге эртем чедип алыр эргени алган. А бир доозукчу Москва академиясында кылдат дил талаа-биле специалд олур кылдыр өөренип турар. Бө чиктерини

— Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск дээр ху-чу-биле уламчыл чоруп барып болур. Ол дээрге республикада бир дугаар уш чыл оурунгаар ажыттынган Тыва республиканын күрүнө лицейини доозукчулары-дыр. Күрүнө лицейини ошталгы доозукчулары чүг-ле оштин чуртугаузуна дээди өөренилге черлеринде эвес, харын-даа Турцияда, Моолда өөренип турарында ында башкылар коллективини үлүү улуг. Бистини бички республиканын өзү сайзыраарына, оон экономикаын өскө бектик сайзыраары чурттарын дененинге чедире — даш-Тыкы дилдары хостуг бири, даштык-ла, иштики-даа кулчуразы үени мурун чоруп олурар специалисттерди, дипломаттардан улуг хамаарылагы дээрин олар билди, азыды уруглар, оолдарын эртемнерини эи бектик чаазаанда өөредип турарлар. Тыва Республика-нын күрүнө лицейини башкылар коллектив, оон директору Татьяна Оюнова Санжаа өөредилге дээрге республиканын келир үези дээрини угадып, берге-даа ол, келир сайзыраарга уеже дидим базымны кылган.

...Татьяна Оюнова Санжаа азыра Арман Арантановна алыны-оолду оруун салган, Новосибирск уни-верситетинин физика сал-оорун дооскаш келир-ле, ону тыва-дык башкы ин-ститутунун улуг коллектив-чи-биле хулаа алган. Чылдар уаар эвес, өгелген, ийи уруу-лаа өскөн. Азыра башкы дүвөрлөп чоран иштигири — физика, матема-тикага салым-чаянын уруг-ларга класс ажыдып, уни-верситетке база институтка он беш чыл ажыдаан арта-дургулазын азыды уруг-ларга бээр, электроника, информатика чокта келир үезе чурттап, амыдыраары, кыялыгы бистин республи-камыска коңчү берге дээр-зини ол билди турган. Хоорай-лаа, көдээ-лаа школа дооскан студенттерини физи-када билди кызып, өөредилге момуздан дашкаар чүпү-лаа өлбөзү Татьяна Оюновга ийи бербестээ. Болдун үезе-болдын азыра, башкы дилдары, акылары, өөнү эки Михаил Григорьевич-биле бола үлгерип: «Ө-бүлесте башкы эвес кичи: сан башкызы, эге класс, орус дил, харын-лаа музыка башкызы бестин бар-дыр, ө-бүлестини школа-зын ажыдап алыр бис бө-бө»

— деп баштапчар тур-ганнар. «Баштак өөрашты» деп тыва улус-туң чугаазында чүве-ле бар. Бир катап институтун физика кафедрасын баш-кылары Татьяна Оюнова-га күзелип уругларга ча-гы школа ажыдып алырын сүмелээ. Ол чайып керек өтүптин барган. Күзүп өөредилге сайды турган Н. С. Конгарга, оон оралак-чызы Л. Т. Марченкога бар-га, деткип, дузалакырын азыра, амыр чүве кайла боос окташпап дээр. Харын-лаа 7 дугаар школага улуг элек аксынга 2 өрээл берген. Институтка ажыдап турган аш-өөрүнү дузасы-биле 14-16 харлыг элээдилерге физи-ка, математика, информа-тика, электрониканын эи-не бөдүүндүн эи-не нарын чакыттарында чедир кичээл-терин берип эгелээ. Эртен-ги шакта класска кичээл-дээр, а дүш сөөдүнде ин-

Республика лицейинде ал-ды дилда өөредип турар: орус, тыва, англи, моол, ка-дат, турк, орус, тыва, англи дылдары программа суугар-ыян билген турар ужурул. А моол, кыдат, турк дыл-дары уругуну сонургалы-ыи өөредип турар. Тыва ды-ла — орус уругларга ылап өөренер, чугалажар дилы. Келир чылдан эгелен йосн дилда өөредилге-биле Россияда Ипонианын элчин че-ри-биле керээ-дугурулган кылган, оон специалист кичи-кеди келир дээрзин лицей-нин гуманитар өөредилге талазы-онде өөредилге эрте-лекчи Лидия Шуртуевна Ондар чугалады. Дирек-торуну чыны чок блу өөргени-биле Лидия Шур-туевна мени лицейини өрээл-дерин көрүзүп, эки-даа, баган-даа чүүлдерин те каап берди. Оон бодуну ажалын билдирин, кирген өөреникчилерге-лаа башка-ларга-даа ээллек-эвлетин эскерип, Татьяна Оюнова

экскурсиялар аас-кежиктип болганнар. Оларга кол-ла-чуул — англи дилда чүг-ле омпир эвес, чугаа сайзы-ралын алыр турган. — Лидия Шуртуевна, ли-цейге башкыларны колдуу-чалап ап турар-дыр силер, а төлевири кандыг болуп ту-рарыт? — Өөредилге яамызынга көрдүнгени суугаар 7 башкы шалынныг. А аркан чалаткан башкыларга ада-илерини ай-саннада берип турар. 20 муң рубль ашка төлевириден берип турар бис. — Башкыларны бот-өөрдилге, үз-десини дугайында чүпү чугаалап болур силер? — Бир-тээ, өөредилге бистерге төлевирил чүве болганда, башкыларын хар-ысалгазы улуг, институт-иле ден билдирин бээр ужурул бис. Ынчангаш өскөртин улус чалап тура-рыкыс-лаа ол. Башкыларга өөреникчилер боттары дем-дек салыр. Бир эвес башкы

көрүп каапкан үзүс бот-тарын уругларын өске сайзыраарга чурттарда уруг-ларга дөмейлеп, уругум азы оглум дээди эртемни болуу деп меледен оили, аш-тал-оорикти канчап-чооп тып-берип турар болура, ында баган чүү деп? Ада-илерини өөредилге — уругларын келир үези дээрзин билди, лицейге, башкыларга улуг дузаны көргүзүп турары база-ла бир бурунгаар базым-дыр. Ынчалза-даа жеже-даа ада-илеи улуг дарга-башка болза-даа, программаны уг-бас болза, школага чоруда-анаар. Маана эрге-дужаал-даа керек чок, угааныг бол-за-ла, эртем-билги — муру-нуда. А башкылар коллек-тивинге өөреникчилер кан-дыг өг-бүлөгө төртүнгени бичи-даа хамаарыла чок. Оларын согулазы — бүгү тала-биле сайзыраар уруг-ларын өөредип, кижиздер.

КНО-нуң шийтпери-биле октябрь 5—

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

ститутка, тускай дериттин-ге аудиторияларга... Амы уеде тыва Респуб-лика күрүнө лицейини баш-кылары Ленин куудузуун оза каастап турар. Эргин бир дугаар ясы-сак турган башкыны долгандыр херян-ныш, уругларын чүгө өө-рениринге эвес, харын-даа даштарында таарыштыр кылган. Кичээл эрттирер класстарын ханазында чыныгаран янып-чуру өнү саазынар, каастап-шымзын оезин алы-агы. Чикээ моол дил өөренир класс, моол улустун каастал-кысы, а кылдат дил өөредил-кысы кызыл-хүрек он колдаан, кылдат улустун угула-дүвөрлөп... амыр-оорикти каазында янып-чуру апартырын, машиннарын ийи одуруда салым каан. Өөреникчилер хостуг ша-тында компьютерлерге эр-тем шынчиле ажыдарын кылып, чүрт черегинг мар-гылаагыра баган эвес көрүзүгүдерин чеди ап тура-рар. Лицейжилерини ача-школаларда өөреникчилерден бир ылаар чүпү — кичи оуузузун бодуну салым-чаянын-биле хостуг чоруп. Башкылардан алган билини боду улам ханайр аналтыр өөренири, ону эртемге үндөсип шинчилеп ажыдарын чорудары. Ын-чангаш кышык семестрге (улаууда) өөрген эртем-неринге зачет, экзамен ту-жаар, курс, диплом айкал-дары бижир. А бир эвес өөреникчи сессия үезинде ийи эртемге багып болур болза, ада-иле-биле чарып алган дугурулаа суугаар чурттап турар черини аа-зы-биле школага чорудар.

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

...Татьяна Оюнова Санжаа азыра Арман Арантановна алыны-оолду оруун салган, Новосибирск уни-верситетинин физика сал-оорун дооскаш келир-ле, ону тыва-дык башкы ин-ститутунун улуг коллектив-чи-биле хулаа алган. Чылдар уаар эвес, өгелген, ийи уруу-лаа өскөн. Азыра башкы дүвөрлөп чоран иштигири — физика, матема-тикага салым-чаянын уруг-ларга класс ажыдып, уни-верситетке база институтка он беш чыл ажыдаан арта-дургулазын азыды уруг-ларга бээр, электроника, информатика чокта келир үезе чурттап, амыдыраары, кыялыгы бистин республи-камыска коңчү берге дээр-зини ол билди турган. Хоорай-лаа, көдээ-лаа школа дооскан студенттерини физи-када билди кызып, өөредилге момуздан дашкаар чүпү-лаа өлбөзү Татьяна Оюновга ийи бербестээ. Болдун үезе-болдын азыра, башкы дилдары, акылары, өөнү эки Михаил Григорьевич-биле бола үлгерип: «Ө-бүлесте башкы эвес кичи: сан башкызы, эге класс, орус дил, харын-лаа музыка башкызы бестин бар-дыр, ө-бүлестини школа-зын ажыдап алыр бис бө-бө»

Школаан башкылар кол-лективни бектик мергендил башкыларын, эи-найыраал-дыг, интернационалды кол-лектив, мен бо школамны 1949 чылда доостум, ынчан-гаш ол үезе школа директор-ларын, бисти башкылар тур-ган башкыларыс аттарын алды көрөн. Юлош Шап-тыр-оол, Гилкал Кывал-дык, Павел Авдеев — школа директорлары, Алексей Орус-оол, Константин Балчы-оол, Ломко (адын уткаарды мен) — математика башкылары, Владимир Бүдүге — тыва дыл, Елена Соколова — орус дыл, Анатолий Санчай-оол — ботаника, Мангаржал — шери херээ, Охотников — геогр. Бузиян — семс дил башкылары, Сат Дүкеев — эге класстар башкысы. Бис-тер доосканыс соонда ди-ректорлар содуп, школага анык башкылар кээп, кол-лектив чартынып турган. Олар бисти аттарысты алаван дээр, менээ хому-дас боор. Башкыларым менээ эргим,

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

АРАТТАРНЫҢ ХОМУДАЛЫ АЗЫ ХУЛБУС АТКАН ЧЕРИНДЕН ХҮННҮҢ АҢНАП БОЛУР БЕ?

1993 чылдың декабрь ай-да «Ужарлыг» арат ажыл-агыйы чугай өрттедиле, чонга садып-саарары-биле Сама-гаддай суур чагыргазы-биле керээни чраган турган. Ол ажылды боттарынга мен томуйлаттым. Кежигүне-ринге Владимир Карти, Вла-димир Сымдан-оол, Анато-лий Ооржак болгаш Анато-лий Хомушчу олар кирди. Бистер боттарыстын эр-тем-биллиништи, энергия-ку-жувусту, арга-дуржулавыс-ты мөөнөн тургаш, «Ужар-лыг» арат ажыл-агыйын бут кынынга тургузар сурулган салып алгаш, ашка-холек-чедиле, үе берге-даа болза, шуудуру ажылдап кирипке бис. Ынчангаш Шуурмак-тыя Кускунуг-Аксынга чү-гай өрттедиле, чонга ачы-дээр деп дугурушкан, беле-летке ажылдарын кылып кириштивис.

Ажал эңне берге болгаш арга-дуржулга анча албан керек апарган. Чугайны өр-тедиле алганын 65 км черден 60 тонна дагыт лом-биле бускаш, дажааш, өөртүп алыр дика-ла берге ажыл болду. 20 тонна хире чугай өрттедиринге чикелген чуга-ларга, 80 ажыг кубометр дедин курга сыр ыш беле-леткеттинин турар ужу-рул. Оон ийи чугай өрте-диринге тускай оларгы беле-леткээри, аштап-арыгларды, чурттаар орай-свазы, брига-дарын чир аш-чеми дээр денди-ле берге ажыдар оаа-жыр чорду. Шынал-ла, бис бо ажыдарын кылып дээр-жерини, үгөн күжү-кү-вүстү харамнааынысты чакырабас бис. Бир чүпүлүн, үенин негелдеи — чонич чугай чоруч дээр титтуру,

иштики херектер килдизи бо бүгүнү уктап, итөөш хе-ректи оттурган турган. Ам келеш херекти сокоткан. Чыдагааны чүд? Хээли ап-кан ол эвес ирги бө? Шып кайдал? «Шып күштүг, шы-нар ачылыг» деп чонич чег-сөнүнү артында кайгам-чык ханы утка чаштынып чыларын хайынга кертип аларын оларга сүмелдиз.

Түниледен 1994 чылдын март 14-те Кускунуг-Ак-сынга өртеткен чугайнысты ажыгала киндери-биле ажыткан бис. Хай-кадап кар-рак чыев арзылда болур. Ажыл үезинде мээд бумд сынгап. Оон эмниге өкөл-гөш чаткыштыа. Бут чок аарыг кичи чүпү канчап-кан-чаар боор, думалармын март 17-де чугайны чүдүрүп эжелдер дээр чоруткан мен. Олар келсе-ле эки эвес сөс чедирип келди: «Ийи улуг машина келеш, чугай-ны дөгөрсин чүдүр бер-ге-ди» — деп. Ада ада карап даалкытар! Өскенин күжү-биле чурттап амла-жаан, бажы эттеген, баа-ры чагалан кымырыл ол? Оорларны уктаар алар, сү-бөт апар. Ынчангаш Тес-Хем кожуун чагырганын иштики херектер килдизини-ге дынаткан бис. Оорлап апарган чугайны оорундан эртеден кезгөс чедир кастанып тургаш, 1 тонна 200 кг чугайны комму-нал ажыл-агый черинге ду-жааган бис. Оон акшаын ки-рези-биле чугайны өрттеген бистер үлөштинис. «Төгөри-нин оорунга амаанын дээр» — деп чүве-ол-ур ийи. Соонда уктап, сүрүп кээри-деп берге-лаа чурттап, чүдүр берген бис.

«Базар аксы ол ынаар кезек черде соктаан далгап, тараа, сүт, эйт, ижин-харын, быштак, ижин-ханаар күзел-дик кичи болза, койну сү-ритте база садып тур, сүт арагзындан чоруп бар» — дикшен чугаа дикшыл кел-дирге, «Кайы кожуунун ажыл-агыйлары бо улаана салдып келген-дир» — деп айтырдым. Чак-халчулар найысманлаа алаап келген деп чүве тода билдине бер-ди. Парлалга бажынындан хоорайнын топ базар ак-сында нудумчуга чедир каш-ла базым, ынчангаш ону со-днуугар, барып көрү болал-биле өлке улаптым.

Хулбус аткан черин хүн-нү аңнап болур бе, Сергей Шамбукевичи? Бистер ажылдап-даа каа-рымыска, согур көпөөк холга албаска хомудалчыны, хора-данчыны. Ынчангаш бо хе-ректи бар-ла шын-биле улап, шын хоюлу-дүвөүгө дилдырын Тес-Хем кожуун чагырганын иштики хе-ректер килдизинге, прокура-тургазына, ында улуг сүд-дүгө илгеп, бо чагааны оларга өрөстеливис. Ам база чугай өрттедиле деп беттелет ажытар чоруд-луп турар бис. База ынчаар ооттай бээр ирги бө? Амдажан бээр хүннү ко-дан аллаар кичи ийикте? Василий ДАРЖАК. «Ужарлыг» арат ажыл-агыйнын удурткучу.

Көдээ — хоорайга найысылалче — далган, тараалыг

«Базар аксы ол ынаар кезек черде соктаан далгап, тараа, сүт, эйт, ижин-харын, быштак, ижин-ханаар күзел-дик кичи болза, койну сү-ритте база садып тур, сүт арагзындан чоруп бар» — дикшен чугаа дикшыл кел-дирге, «Кайы кожуунун ажыл-агыйлары бо улаана салдып келген-дир» — деп айтырдым. Чак-халчулар найысманлаа алаап келген деп чүве тода билдине бер-ди. Парлалга бажынындан хоорайнын топ базар ак-сында нудумчуга чедир каш-ла базым, ынчангаш ону со-днуугар, барып көрү болал-биле өлке улаптым.

Тыва эки турары чүдү-күжүмүзүн бир талазында кезек черин садып-саймаан кылган автомашынар чыс-кылаар элэй турупкан. «Ты-вааны Россияга катгыша-нынны 50 чылы Чаа-Хөл кожуун» деп бижилгедип улуг-ла плакат пас — чаа-хөлчүлөр-дир дээрзин сөг-лөп турду. Кожуунун ажыл-агыйлары боттарынын эжел-гени көдээ ажыл-агый про-дуктулары тус-туса саткан турлар. Хойгак, сүт арага-зынга чедир бар дикшип тур-ганы дег, ээйти, көдээ чер-ин лекариянынга бижирган хелети болгаш тыва чөмөр-ни хөөрем чокка сагышка кини садып ап болур. Хере-гейн аш-чеми килдер кү-зөлдүн дээди садып ап чоруп турду. Өгөттерини амы бай-далым негелдиз биле кан-чап улуг дээр боор, үдүр үезе. А хоорайнын күдүмчү-чедирде бир баагыч өскө чедир кара албан-биле са-дып алгаш, ол өртөзгөн кыш-каш катап өстүр-өстү-рүп чүдүрүп салгыларынын аксындан адаттыган чиринг өртөткөр кайы хире ийик? Көдээ ажыл-агый продук-тивизин холу-биле өстүрүп, бодуруп алгырыга жеже хи-ле күш үе, чарыдал үнерил, каш алы далган, тараа бестин соктап алгыры илгы амыр бе! Оозун чонич херегеленин чедирери-биле ынчангаш ор-гана, дидим сатпайн канчаар. Бо садылашканын көрөш, ындаг болгалга кичи чыгаар алыр чорду.

Чүдө аш-чөм аймаа эвес, биче бүүдүргөлөргө араан чүч уктарны, чыгыг джем-ленин, ууштап каан хураган кештерин база оон садып ап болур. Чүдө үүдүлери чугаалап тура, Г. С. Сагаандай түктей араак, дараазында бодалдарын илпертин. Ажыл-агый-лар-даа, араттар-даа мындыг илгыныг садып-ирмананын оорганастарына сонургу-дуйт. Садып продукциязы бар-дыр, өртөккө чедирин ап, хөөсөлзөп чонга сатпайн кан-чаар. Садылал-да өөрени-лгенге ажыкты болган, но-нүк, садып алыкчыныг негел-де-херегелени билди алар. Садылашканын чугула бир негелдиз ол болгай.

Чугазы сөөлзүрүп чор-да, Галина Сойдакына Чаа-Хөл кожууну төлөөлөп, са-дыг кылып келеш өш-өөрүнү мурундан дараазында-чүд-дүленин садылашканын түң-нелери-биле чугаалап. — Бо садылашканындан элэи түндүлдерин боттары-мыска үндүрүдү-лаа. Өөри-нип, чанынган турарыны ол-дур. Бөгүнү садылаш-кыга кожуун чагыргазы-нын ажылдакчылары база кирип, боттарыстын кы-лап алган чүүлдерини бы-лаа саттыс-лаа, кижиге чок артарга кайы боор.

Бо садып биске ажыкты болган. Чүдө анча белек-лет улус дыка алыр-дыр, ол про-дуктулар коңчү дүрген саар-дып түр, ылангы тарга, быштак чедирини баа-ры-лаа ыда. Ол-ла сөөкх он хой ээли экелди, сүт арагазы база сатты. Ынчаар-га «Ак-Хем» сөөкх хой ээли ижин-хыры-биле катый саларга, доран сат-тына берди. Хоорайны-ларын херегелге анча үлүг-дур деп билдинис, са-дылаларда ажылдап болур чүве-дур дидинис. Хойгак-ты база дыка алыр-дыр. Ты-е чөмни сонугура болбайн канчаар, өртөктер база үлүг эвес-тир.

Бо садып биске ажыкты болган. Чүдө анча белек-лет улус дыка алыр-дыр, ол про-дуктулар коңчү дүрген саар-дып түр, ылангы тарга, быштак чедирини баа-ры-лаа ыда. Ол-ла сөөкх он хой ээли экелди, сүт арагазы база сатты. Ынчаар-га «Ак-Хем» сөөкх хой ээли ижин-хыры-биле катый саларга, доран сат-тына берди. Хоорайны-ларын херегелге анча үлүг-дур деп билдинис, са-дылаларда ажылдап болур чүве-дур дидинис. Хойгак-ты база дыка алыр-дыр. Ты-е чөмни сонугура болбайн канчаар, өртөктер база үлүг эвес-тир.

Кожуунун араттары бо улаага чүпү колдады сат-тылар, Галина Сачтаковна? — Тыва чөмөр-биле чө-рөгөшүр, олар боттарынын өстүрүп алгыны нартошка-зыч, налустанын өкелди. Кожуунга бөгүнө 77 арат ажыл-агый бар. Күсү ду-жүт ажылдаанын коңчү-жени болгаш олар чүлүтү ки-рип шытавын бирган. Оон башка, күзөлдүн-биле кир-

Россиянын составына Тыванын киргенин 50 чылы турсаказып, Чаа-Хөл кожуунун үчүн найы-сылада сентябрь 28-те эр-тип турар үезе кожуунун ажыл-агыйларынын, алаат-тарынын киргилдиз биле са-дылашканынын чоруп ту-рары бо.

Бо садып биске ажыкты болган. Чүдө анча белек-лет улус дыка алыр-дыр, ол про-дуктулар коңчү дүрген саар-дып түр, ылангы тарга, быштак чедирини баа-ры-лаа ыда. Ол-ла сөөкх он хой ээли экелди, сүт арагазы база сатты. Ынчаар-га «Ак-Хем» сөөкх хой ээли ижин-хыры-биле катый саларга, доран сат-тына берди. Хоорайны-ларын херегелге анча үлүг-дур деп билдинис, са-дылаларда ажылдап болур чүве-дур дидинис. Хойгак-ты база дыка алыр-дыр. Ты-е чөмни сонугура болбайн канчаар, өртөктер база үлүг эвес-тир.

ШКОЛАМ БАЗА БАШКЫЛАРЫМ ДУГАЙЫНДА

Кижини эртем-билдиге өө-редип, бектик мергендилге специалист кылдыр кижизди-п база амыдыралын чаа баарымынче үдөс каан шко-лазы, ал-боттед эртем нези ышкыш, кезээде зорун угу-дурбас улусу боор артын калыр. Доозукчулар школа-зын черде утпай, унү-күрүп, оашкылары-биле уму-ражып, оларга боттарынн ажал, амыдыралыны, өө-рүшкүзүңүң база мунгадал-чыны дугайын чугаалап берип, башкыларындан ара-стемени ал чорудуруп, мен хуумда Улуг-Хем кожуун-нун Чааты эге школазын, Шагаан-Арыгын долу эвес ортумак база Кызылдын ортумак школаларын, Мос-кванын Күрүнө университет-дин доостум. Бо бүгү чыл-дарда менээ эртем-билгини өө-рсөн бо өөредилге черле-ринге болгаш өөртөккө, ки-жизиткен башкыларымга (оларын нити саны 170 ажыг киж) чүгө улуг-биле четтирдим деп мөгөйи чор-дур мен.

Шагаан-Арыгын № 2 шко-лазын доостум, ынчангаш ол үезе школа директор-ларын, бисти башкылар тур-ган башкыларыс аттарын алды көрөн. Юлош Шап-тыр-оол, Гилкал Кывал-дык, Павел Авдеев — школа директорлары, Алексей Орус-оол, Константин Балчы-оол, Ломко (адын уткаарды мен) — математика башкылары, Владимир Бүдүге — тыва дыл, Елена Соколова — орус дыл, Анатолий Санчай-оол — ботаника, Мангаржал — шери херээ, Охотников — геогр. Бузиян — семс дил башкылары, Сат Дүкеев — эге класстар башкысы. Бис-тер доосканыс соонда ди-ректорлар содуп, школага анык башкылар кээп, кол-лектив чартынып турган. Олар бисти аттарысты алаван дээр, менээ хому-дас боор. Башкыларым менээ эргим,

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бо чылдын Шагаан-Ары-гынды тыва школызы 65 чыл оюн демделген эргирген. Ук школа Тыванын баштан-гы школаларынн бирээ. Бистин эргин школымыс бо эртен үенин дургузуна хей-хөй оолдар, кыстарга эр-тем-билгини берген, оларын ажык, амыдыралын чаа ооруче үзээн. Бо школа Тыванын улус ажыл-агыйы-нын аныг-аны алдыралына тускай эртемниг бектик мергендилге кадрлар белек-тээринге улуг үлөни кылган болгаш кылып-лаа турар.

Школаан башкылар кол-лективни бектик мергендил башкыларын, эи-найыраал-дыг, интернационалды кол-лектив, мен бо школамны 1949 чылда доостум, ынчан-гаш ол үезе школа директор-ларын, бисти башкылар тур-ган башкыларыс аттарын алды көрөн. Юлош Шап-тыр-оол, Гилкал Кывал-дык, Павел Авдеев — школа директорлары, Алексей Орус-оол, Константин Балчы-оол, Ломко (адын уткаарды мен) — математика башкылары, Владимир Бүдүге — тыва дыл, Елена Соколова — орус дыл, Анатолий Санчай-оол — ботаника, Мангаржал — шери херээ, Охотников — геогр. Бузиян — семс дил башкылары, Сат Дүкеев — эге класстар башкысы. Бис-тер доосканыс соонда ди-ректорлар содуп, школага анык башкылар кээп, кол-лектив чартынып турган. Олар бисти аттарысты алаван дээр, менээ хому-дас боор. Башкыларым менээ эргим,

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Бүгү-делегейнин башкылар хүнү

Калгакың ШАКТАРЖИК. Школаан 1949 чылда доо-зукчуу.

